

GIZA FRÄNKLOWA.

WYCINANKA ŻYDOWSKA W POLSCE. (PAPIERSCHNITTE BEI DEN JUDEN IN POLEN)

TREŚĆ: I. Mizrach s. 40. — II. Szewuosłach-Rojzałach s. 47. — III. Chorągiewki na Simchat-Thora s. 49. — IV. Tablice z napisami, zdobne w wycinankę s. 50. — V. Ozdoby szafasu i latarnie s. 52. — VI. Twórcy i technika wycinanki s. 53.

Wycinanka papierowa była u ludu żydowskiego bardzo rozpowszechniona i występowała w najrozmaitszej formie. Jakkolwiek lud sam skromne przyznawał jej miejsce — prawdopodobnie ze względu na taniość materiału, z jakiego była sporządzana, — to jednak wycinanka bardzo wymownie świadczy o talencie przygodnych artystów i w badaniach nad żydowską sztuką ludową powinna zająć odpowiednie miejsce.

I. Mizrach.

Najokazalszym typem wycinanki jest mizrach, zawieszany w mieszkaniach na wschodniej ścianie lub w domach modlitwy obok ołtarza. Mizrach znaczy po hebrajsku wschód; sama więc nazwa wskazuje jego przeznaczenie. Zawieszony na ścianie wschodniej, ma służyć nie tylko jako ozdoba, ale także dla orjentacji¹⁾. Mizrachy dochodzą do dość wielkich rozmiarów. Słyszałam o wycinankach takich, zdobiących wschodnią ścianę dawnych mieszkań, które miewały przeszło 1 m. długości. Mizrachy występują prawie zawsze oprawione w ramkę, najczęściej za szkłem.

Charakterystyczne dla mizrachów są napisy, prawie zawsze na nich spotykane. Zawierają one pewne sentencje, lub określają znaczenie mizrachu. Do tych ostatnich należy napis: „M'cad zeh ruach chajim“. „Z tej strony wiew życia“. (ryc. 19, 20, 23). „Z tej strony“ oznaczać ma wschód, gdzie była ko-

¹⁾ Wiadomo, że Żydzi podczas modlitwy zwracają się twarzą ku wschodowi, gdzie ongiś stała świątynia.

lebka ludu. Bardzo częstym i dla mizrachu bardzo charakterystycznym jest cytat z Sentencji Praojców (V. 23): „Hewej az ka-namejr w'kal ka-neszer, rac ka-cwi w'gibor ka-ari, laasoth reconawicha sze-baszamajim“. „Bądź wytrzymałym, jak tygrys, a lekkim jak orzeł, rączym jak jelen, a silnym jak lew — aby spełniać wolę Ojca w niebiosach“. (ryc. 19, 20). Cytat ten wywiera silny wpływ na motywy wycinanki; bo zauważyć się daje związek między nim, a motywami zwierzęcymi, spotykanymi zazwyczaj na mizrachach. Występuje ten cytat już to w całości, już to czę-

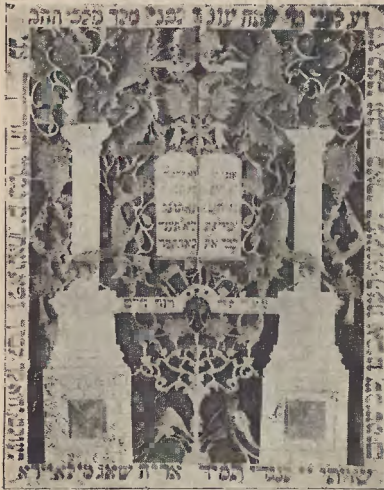

Ryc. 19. Mizrach.

ściowo (np. gibor ka-ari w'rac ka-cwi, czasem tylko część pierwsza, bez drugiej). Bardzo często, zwłaszcza na wycinance zawieszanej w domach modlitwy czytamy: „Sziwis'i adonaj l'negdi tamid“ (Księga Psalmów XVI, 8). „Zawsze mam Boga przed sobą“¹⁾ (ryc. 19, 20, 21, 24). Napis ten jest tak często w domach modlitwy spotykany, że od pierwszego słowa tego cytatu nazywają pospolicie wycinankę zawieszaną obok ołtarza: „Sziwis'i“. Podobne znaczenie ma cytat: „Da lifnej mi ata omejd — lifnej melech melchej ha-mlachim ha-kadosz baruch hu“. „Bądź świa-

¹⁾ Dosłowne tłumaczenie brzmi: „Stawiałem Boga zawsze przed siebie“.

dom, przed kim stoisz, stoisz przed królem nad królami, najświętszym, błogosławiony On". (por. Talmud, traktat Berachot p. 28 b). (ryc. 20, 24). Nierzadko znajdujemy na takich szewis'ach dwa słowa wplecione symetrycznie z dwu stron wśród ornamentu: „Samut i atlas“ (ryc. 21). Słowa te, mające bardzo popularne znaczenie w gwarze ludowej (aksamit i atlas), są zestawieniem początkowych liter cytatu „Surme-ra w'asej tow, ach

Ryc. 20 Mizrach.

tow l'jisa'eil selah“ (Księga Psalmów XXXII, 15 i XXXVII, 27). „Unikaj złego, a czyń dobrze — a dobrze będzie Izraelowi“. To byłyby najczęściej na mizrachach spotykane napisy, jakkolwiek możnaby zebrać jeszcze rozmaite inne sentencje, często na tym typie wycinanki spotykane. Na ryc. 22 np. znajduje się napis: „Im eszkachejch Jeruszalajim, tiszkach j'mini“. (Ks. Psalmów XXXVI, 5). „Skoro cię zapomnę Jerozolimo, niechaj uschnie ma prawica“. Na rycinie 20. „Arieh szaag mi lo jira“. (Ks. Amos III, 8). „Gdy

lew ryknie, któż nie drży“ (jako alegoria siły Stwórcy). Napisy występują bądźto pojedynczo, bądź po dwa i więcej równocześnie. Podkreślić tu należy, że napisy zajmują na wycinance tylko skromne miejsce. Wplecione są dyskretnie w ornament, lub czasem wychodzą zupełnie poza obręb wycinanki i okalają ją z boków lub dokoła. (ryc. 20). W tych ostatnich wypadkach ramka czasem nawet część napisu zasłania, co także dowodzi, że napisom drugorzędne przyznawano miejsce. (Na ryc. 19. jest napis „rac kacwi“ zasłonięty ramką). Jakkolwiek więc napisy nadają mizrachom pewną treść, to jednak główny nacisk kładziono przedewszystkiem na wycinankę samą i ona to — a nie napisy — wywiera główny efekt.

Z motywów mizrachu centralne miejsce zajmują zazwyczaj tablice z 10-giem przykazań (ryc. 20, 24) lub świecznik 7-mio-

ramienny, menora, który był jednym z ważnych przedmiotów urzędzenia świątyni (ryc. 19, 20, 21, 23, 24). Nad tablicami przymierza widzimy często koronę (ryc. 20, 23), czasem tarczę Dawida. Dokoła takiego centralnego motywu grupują się motywy zwierzęce, roślinne oraz ornamenty geometryczne. Na pierwszy plan wysuwa się motyw zwierzęcy, który należy zazwyczaj także do ilustracji treści, natomiast roślinny, względnie rzadszy geometryczny służą do ornamentyki. Ze świata zwierzęcego spotykamy

Ryc. 21. Mizrach-Sziwis'i

najczęściej lwa (ryc. 19—20, 22—4, 30—34), orła (ryc. 19—20, 27, 31), jelenia (ryc. 19, 20, 23—4, 31), rzadko tygrysa, które — jeśli odniesiemy je do cytowanego powyżej zdania z Sentencji Praojców — są symbolem siły, lekkości, szybkości i wytrzymałości. Nie zawsze jednak występują te wszystkie motywy zwierzęce razem. Dzieje się to zazwyczaj na wycinankach, które są wykonane przez bardzo biegłych mistrzów, znających Pismo i dostosowujących motywy wycinanki do odpowiednich napisów.

Zaznaczyć tu jednak należy, że twórcy wycinanki bardzo często nieświadomie tworzą motywy, nie zastanawiając się zupełnie nad ich genezą. O napisach zupełnie nie myślą, lub ich nawet nie znają. Pewne motywy wycinają dlatego, że takie właśnie, a nie inne są rozpowszechnione. Jest to zresztą rys charakterystyczny dla twórczości ludowej w ogólności. — Często spotykamy tylko poszczególne ze wspomnianych powyżej motywów zwierzęcych. Nasuwa się tu pytanie: Jeśli któryś z tych 4-ch motywów spotykamy odosobniony, czy genezy jego należy doszukiwać się także w powyższym cytacie, jako tak często na

Ryc. 22 Mizrach.

mizrachach spotykany? Nie ulega wątpliwości, że cytat ten silny wpływ wywarł na spotykane na mizrachach motywy zwierzęce. Nie można go jednak uważać za wyłączone, ani nawet główne ich źródło. Lew, który jest bardzo charakterystyczny nie tylko dla wycinanki, ale jest w ogóle motywem bardzo częstym w żydowskiej sztuce ludowej, znany jest powszechnie jako uosobienie siły i potęgi¹⁾, podobnie jak orzeł, król ptaków, jako symbol lekkości, majestatu. Lew jest także godłem pokole-

¹⁾ Jako symbol potęgi i siły występuje w całej biblii.

nia Judy, które to pokolenie do lwa jest porównane¹⁾). Ponadto lew często występuje w starym testamencie. Lew był zresztą częstym motywem w starożytnej sztuce żydowskiej. Dowody znajdujemy w opisie urządzenia świątyni Salomona²⁾. Przypuścić należy, że na tak żywe utrzymanie motywu lwa w żydowskiej sztuce ludowej, wpłynęło symboliczne znaczenie lwa z bibliji, które nadało motywowi temu pewną głębszą treść.

Na wycinance żydowskiej spotykamy bardzo często najrozmaitsze ptaki (ryc. 19, 20, 22, 24, 26, 30, 32—33), także kwiaty, które czasem wyrastają z dzbanuszków, względnie innych waz i naczyń, tworząc w ten sposób stary motyw „drzewka życia“³⁾). Niekiedy znajdujemy na mizrachu znaki zodiaku (ryc. 21, 24), także godła pokoleń. Bardzo charakterystyczne jest powiązanie motywów zapomocą gałązek, które misternie wiją się pomiędzy nimi, łącząc poszczególne części wycinanki w jedną całość.

Niektóre mizrachy składają się jakby z 2 części, umieszczonych jedna nad drugą, a oddzielonych linią poziomą⁴⁾. (ryc. 19).

Ryc. 23. Mizrach.

¹⁾ „Gur Arieh Jehuda“ — „Młodym lwem jesteś Judo“ Jakób błogosławiąc swe dzieci w ten sposób zwraca się do Judy. (Genesis 49, 9).

²⁾ Rzeźba lwa często się tam powtarzała. Tron miał dwa lwy na poręczach, a na sześciu jego stopniach dwanaście lwów stało, po dwa z każdej strony. Por.: Regum I, 7, 29, ibid 36, ibid. X, 19 — Chronicorum II 9, 18—19. Także (lew jako ornament na wschodzie). Ebert M. Reallexicon der Vorgeschichte VII. 329.

³⁾ Przypuszczam, że istnieje związek między tym bardzo starym motywem (por. m. i. Dr. Karl Spiess: „Die Bauernkunst, ihre Art und ihr Sinn“ Wien 1925, str. 93), a „drzewem życia“, wspomnianem w bibliji. Opis raju brzmi tam nast.: Na środku ogrodu rosło drzewo życia (eje ha-chajim), a obok drzewo poznania dobrego i złego. A źródło wypływało z edenu, które dzieliło się i czterem strumieniom dawało początek (Genesis II, 9—10). Wydaje mi się to tembardziej prawdopodobne, że obok motywu „drzewka życia“ spotykamy często „źródło życia“ (Lebenswasser, Lebensquell).

⁴⁾ Ładny okaz takiego „podwójnego“ mizrachu znajduje się w muzeum żydowskim we Wiedniu, a odbitka podana była w jednym z majowych numerów tygodnika „Die Stimme“ (Wiedeń) z r. 1928.

Podane powyżej motywy, odnoszą się nietylko do mizrachów, ale także do wszelkich innych form wycinanki żydowskiej. Mizrach jest tylko najokazalszym jej typem, tak pod względem rozmiarów, jak i artystycznego wykończenia. Dawał on — prawdopodobnie przez swe większe rozmiary — artystom ludowym wielkie pole do popisów.

Mizrach występuje niezależnie od okolicznościowych obchodów¹⁾ i stanowi wyjątek wśród innych typów wycinanki żydowskiej, które występują już zawsze w związku ze świętami lub uroczystościami obrzędowymi.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na ludowy sposób ujmowania motywów. Spotyka się np. czasem lwy, które niezupeł-

Ryc. 24. Mizrach-Sziwis'i

tykamy często dwugłowe orły austriackie (ryc. 21, 31), co rów-

nie przypominają lwa z zoologii. Czasem król zwierząt ma na wycinance, głowę podobną raczej do głowy konia, lub wykazuje podobieństwo z innymi naszymi zwierzętami (ryc. 30, 31, 33, 34). Tłumaczyć to należy tem, że artyści ludowi opierają się na żywych wzorach, a ponieważ nie znają króla pustyni, podsuwają mu nieświadomie rysy zwierząt swojskich. Podobnie ma się rzecz z orłem. Na wycinankach, pochodzących z dawnego zaboru austriackiego spo-

¹⁾ Prof. E. Frankowski („Wycinanki i ich przeobrażenia“, odbitka z „Ludu“ Serja II. T. II. r. 1923, str. 45) wspominając o motywach mizrachów mówi, że „są to wyobrażenia przedmiotów ideowo związanych ze świętem Szabuoth..“ Zachodzi tu pewna niedokładność, bo mizrachy nie wykazują żadnej szczególnej łączności z tem świętem. Także rozetka nie jest zmniejszoną formą mizrachu, lecz odmiennym typem wycinanki, sporządzanym okolicznościowo na święto Szewuoth i naklejanym na szyby okien, a nie zawieszanym na wschodniej ścianie mieszkania, czy bożnicy.

niez wytłumaczyć należy okolicznością, że twórca wycinanki żywego orła nigdy nie widział.

II. Szewuosłach-Rojzałach¹⁾.

Drugim bardzo bogatym typem wycinanki żydowskiej są tzw. „szewuosłach“ lub „rojzałach“, sporządzane przed Zielonemi Świątami i naklejane na szyby okien. Przeciętą ich wielkość to wymiary kartki zeszytowej, jakkolwiek spotykamy i o wiele mniejsze rozetki, bardzo misternej roboty. Po świątach zdejmowano zazwyczaj wycinankę i przechowywano w książkach na rok następny. Tej okoliczności zawdzięczam kilka egzemplarzy, które zapomniane spoczywały w starych księgach. Mają one dwojaką nazwę. Szewuosłach od nazwy święta: Szewuoth, a rojzałach od rozetki, którą oznacza się każdy ozdobny ornament. Jakkolwiek szewuosłach i rojzałach oznaczać mają tę samą wycinankę, to jednak dają się rozróżnić dwie formy, właściwe dla tych dwu określeń. Jedna okrągła i tę oznacza się zazwyczaj nazwą rozetki²⁾, druga prostokątna. Typową jest bardzo zręcznie wykonana rozetka o motywie geometrycznym, względnie geometryczno-roślinnym (ryc. 25). W ramach takiej rozetki umieszczone są często ptaki, czasem

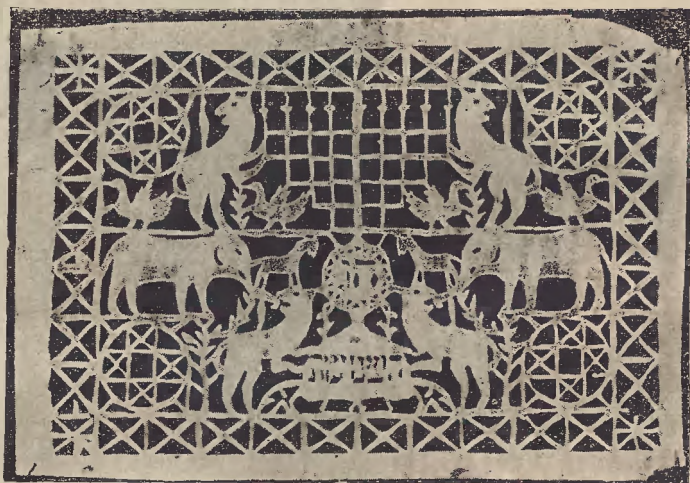
Ryc. 25. Rojzałe.

¹⁾ W Muzeum przemysłowem we Lwowie znajduje się bardzo ładny zbiór tych wycinanek z Witkowa-Nowego (pow. Radziechów), Uhnowa (pow. Rawa Ruska) i Toustego (pow. Skalał) — razem około 200 egzemplarzy. Ze zbioru tego, — w którym reprezentowane są najrozmaitsze typy szewuosłach i rojzałach — korzystałam do pracy niniejszej dzięki uprzejmości WP. kustosa H. Cieśli, za co też na tem miejscu składam serdeczne podziękowanie.

²⁾ Lud każdy ornament okrągły, ozdobny, oznacza nazwą rozetki. Przy wręczeniu ryc. 26. dawny właściciel objaśniał wycinankę, a wskazując na kółko w rogu, tłumaczył, że to jest właściwe „rojzałe“.

tarcze Dawida. Szewuosłach w kształcie prostokątnym wykazują już raczej typowe motywy wycinanki żydowskiej, a więc: 10-ro przykazań, świecznik, lwy, orły (ryc 26—7, 29—34). Często motywem jest drzewko życia, ptaki (ryc. 26—31). Ptaki występują bardzo często już to obok menory (ryc. 29) lub innych wymienionych motywów, już to wśród gałęzi lub kwiatów (ryc. 28). Na szewuosłach spotykamy często napis „Chag ha-szewuoath hazeh“ (ryc. 26—28, 32) „Święto Szewuoath“.

Nie można tu także pominąć milczeniem małej, odrębnej grupy szewuosłach, których motywem byli żołnierze, piesi lub konni¹⁾. Jakkolwiek jest to motyw zupełnie świecki i niema

Ryc. 26. Szewuosł.

nie wspólnego z motywami, typowymi dla żydowskiej wycinanki, to jednak stosunkowo bardzo się rozpowszechnił, prawdopodobnie dlatego, że tak bardzo odpowiadał fantazji małych chłopców, którzy chętnie ten motyw wycinali. Często chłopcy chederowi, biegli w wycinaniu przygotowywali przed świętami większą ilość tych wycinanek i odsprzedawali kolegom. Piesi żołnierze byli tańsi, kosztowali 1—2 centy, konni podwójnie²⁾.

¹⁾ Lilientalowa podaje 3 odbitki takich wycinanek; („Święta żydowskie“ w Rozprawach Akademii Umiejętności, Serja II. Tom XXX Kraków 1909); pochodzą one z Jarczowa, pow. tomaszowski. Także w Muzeum przemysł. we Lwowie znajduje się kilka egzemplarzy.

²⁾ Zanotowane w Ustrzykach dolnych.

Segel¹⁾ nadmienia, że ulubionym motywem była także tzw. „Akedah“ tj. scena ofiarowania Izaka przez Abrahama. Także Lilientalowa²⁾ wspomina o tym motywie. Prawdopodobnie więc był w niektórych okolicach rozpowszechniony. Ja z motywem tym się nie spotkałam³⁾.

III. Chorągiewki na Simchat-Thora.

Trzecią formą wycinanki żydowskiej są chorągiewki, sporządzane na święto Simchat-Thora. Podczas uroczystości „Hakafoth“ (okrażanie) biorą udział w pochodzie ze zwojami Tory także dzieci. Kroczą one z chorągiewkami, zatkniętymi na wysokich kijkach, na szczycie których umieszczone są świece w jabłku lub ziemniaku. Chorągiewki te wycinane są już nie z białego papieru, jak mizrachy lub szewuosłach, lecz sporządzane bywają z papieru kolorowego.

Ponieważ chorągiewka przedstawiać ma godło jednego z dwunastu pokoleń żydowskich, nosi zazwyczaj odpowiedni napis: „degel machne Jehuda lub Efraim“ i t. d. — „chorągiew obozu Judy lub Efraima“ i t. d. Także — i to

Ryc. 27. Szewuosł.

zazwyczaj obok powyższego napisu — czytamy na chorągiewce: „Sisu w'simchu b'simchat thora“ („Cieszcie i radujcie się radością Tory“).

¹⁾ B. W. Segel: „Reiselech und Fahnen der galizischen Juden“ Globus, Tom 61, nr. 15, str. 235

²⁾ „Święta żydowskie“ Rozpr. Ak. Um. r. 1909. str. 249.

³⁾ Lilientalowa mówiąc o rozżalach i szewuosłach pisze: (str. 249). „Do typowych należą: lewiatan i bawół, poświęcenie Izaka, świecznik, zodiak, właściwe rozetki. Poza odmianami głównych tematów, napotykamy jeszcze istotne mizrachy i ich warjanty, napisy: „hag haszebuoth“ i t. d.“ — Uważam, że nie można tego wszystkiego podporządkowywać pod jeden mianownik. Jeśli chodzi o motywy, należy tu stanowczo odróżnić 2 kategorie: motywy typowe dla żyd. wycinanki i postaci ludzkie. U ludu żyd. trudno było znaleźć w mieszkaniu obraz, przedstawiający postać ludzką; uważano bowiem, że ozdoby takie są przez przepisy religijne surowo wzbronione. U pobożnych nawet fotografie bliskich osób uważano za coś zakazanego. Reizes podaje

Z motywów centralne miejsce zajmuje zazwyczaj Tora, odpowiednio do święta, które wyrażać ma radość z powodu jej posiadania. Nad Torą rozpięta jest zwykle korona, zaopatrzona nie rzadko w napis „keser Thora“ — „korona Tory“. Torę podtrzymują najczęściej lwy i wtedy chorągiewka jest sztandarem Judy. Czasem jednak zamiast lwa mamy inne motywy, odpowiadające godłom innych pokoleń. Chorągiewka jest dwustronna i daje dlatego dość miejsca dla rozmieszczenia motywów. I tak np. na jednej stronie umieszcza się Torę z koroną i napisem: „Sisu w'simchu i t. d.“, a na drugiej godło pokolenia i napis „degel machne i t. d.“¹⁾. Dobór motywów jest zresztą dowolny i często bez szczegó-

Ryc. 28. Szewuost.

negu uwzględnienia znaczenia święta dokonany. To byłyby 3 główne formy wycinanki żydowskiej. Pozatem jednak występowała ona dosyć często. Kto umiał ładnie wycinać, ten starał się przy każdej nadarzającej się sposobności swe umiejętności wykazać.

IV. Tablice z napisami, zdobne w wycinankę.

Przy rozmaitych sposobnościach wywiesza się — przeważnie w domach modlitwy — tablice z odpowiednimi napisami, zdobne czasem w ornamenty wycinankowe. W tych wypadkach są to przeważnie ptaki, gałęzie i kwiaty — czasem lwy.

(„Jüd. Volkskunst“ w miesięczniku „das Zelt“, I roczn. II zes. z lutego 1924), egzemplarz przedstawiający w b. prymitywny, ludowy sposób Mojżesza i Arona. Opowiada, że jest to jedyny egzemplarz w jego zbiorze, przedstawiający postaci ludzkie i przypomina sobie, jak badawczo obserwował go właściciel, twórca tej wycinanki, gdy mu ją dawał. W spojrzeniu tem mieszały się niepewność i obawa, z powodu popełnionego przestępstwa, a zarazem dziecinna radość z dowcipu, na jaki sobie przez wycinankę tę pozwolił.

Przypuszczam, że wycinanka, w której występują postaci ludzkie, jest przygodną, i jeśli się nawet w jakiejś formie rozpowszechniła, to jednak nie może być uważana za motyw typowy dla żyd. wycinanki.

¹⁾ W zbiorze wycinanek żyd. w Muzeum przemysłowem we Lwowie znajduje się jedna chorągiewka, nosząca napis sztandaru Lewiego.

Od drugiego dnia Pesach — kiedy to ongiś składano w świątyni w ofierze pierwszy snop jęczmienia — należy liczyć 7 tygodni t. j. 49 dni aż do święta Szewuoth. W tym okresie czasu, zwanym „Sefirath ha-Omer“ („liczenie omeru“, bo ta miarka jęczmienia zwała się „omer“) odmawia się codziennie po modlitwie wieczornej błogosławieństwo i liczy odpowiedni dzień omeru. Obrzęd liczenia sefiry odgrywa w kabalistyce wielką rolę i dlatego dodano przed i po tem błogosławieństwie jeszcze szereg zwrotów hebrajskich, które razem składają się na całą modlitwę. Tekst jej wypisywano na papierze i wieszano w bożnicach dla ułatwienia publiczności jej recytacji. Tablice te zdobiono czasem bardzo ładną wycinanką¹⁾.

Ryc. 29. Szewuost.

Ornament wycinankowy wykazują także tablice z wypisem daty śmierci bliskich osób, sporządzane w niektórych rodzinach dla dokładnego zapamiętania tych dat.

Ryc. 30. Szewuost.

W miesiącu Adar (marzec-kwiecień) w którym przypada Purim²⁾, wieszano w domach modlitwy tablicę z napisem: „Miszenechnas adar marbin b'simcha“. „Skoro nastaje adar, należy się radować“. Obok tego napisu wycinano za zwyczaj (lub malowano)

¹⁾ Wzór takiej tablicy dla liczenia omeru podaje Lilientalowa. (Rozpr. Akad. Umiej. r. 1909)

²⁾ Purim obchodzi się na pamiątkę cudownego ocalenia Żydów od zagłady, jaką chciał im zgotować Haman za króla perskiego Ahaswerusa. Wydarzenie to opisuje „Księga Estery“.

flaszkę i kieliszki, jako — aż nazbyt wyraźny — symbol tej radości i wesela. Czasem na takim miszenechnas — tak te ta-

Ryc. 31. Szewuosł.

blice od pierwszego wyrazu napisu popolicie nazywają — wycięta też była ryba, mazel dagim, jako gwiazdozbiór odpowiadający miesiącowi adar. W niektórych bożnicach jeszcze po dzień dzisiejszy takie miszenechnas wywieszają, ale są to już przeważnie tylko napisy, albo tanie druki.

W święto Sukoth wywieszano często w szałasie tablicę, tak zwaną „Uszpizin“, zdobną czasem także w wycinankę. „Uszpizin“ oznacza „gości“, których — wedle księgi Zohar — jest 7-miu: Abraham, Izak, Jakób, Józef, Mojżesz, Aron i Dawid. Ich wszystkich zaprasza się kolejno podczas siedmiu dni święta Sukoth do współdziału w biesiadach. Formułę zaproszenia wypisywano na papierze i zawieszano w szałasie, by ułatwiać jej odmawianie.

Ryc. 32. Szewuosł.

V. Ozdoby szałasu i latarnie.

Do kategorii wycinanki, zaliczyć także należy rozmaite ozdoby szałasu, sporządzane z papieru na święto Sukoth i zawieszane u sufitu nad stołem. Są to tzw. łańcuchy, mosty, ptaki, latarnie, sporządzone z papieru kolorowego. Latarnie, ale odmiennego typu, sporządzano także na rocznice wielkich

mężów, przeważnie rabinów cudotwórców. Latarnie te wykazują najbliższe pokrewieństwo z wycinanką, bo w bocznych ścianach wycięte są z liter napisy i podklejone innej barwy papierem. W rocznicę wieczorem iluminowano bożnice takimi latarniami.

VI. Twórcy i technika wycinanki.

Należałoby jeszcze wspomnieć o tem, kto się wycinanką zajmował i jaka była jej technika. Podobnie jak w każdej gałęzi sztuki ludowej, tak i tu artystów szukać należy w całym społeczeństwie, tak wśród młodych, jak i starych. Wycinanką zajmowały się dzieci i młodzież, czasem poświęcali im wolną chwilę ludzie w sile wie-

ku, często wycinali w papierze piękne motywy starcy. J. Reizes opowiada („Jüd. Volkskunst“ w miesięczniku „das Zelt“ I. rocz. 2 zeszyt. z lutego 1924), że w zbiorach swych posiada bardzo piękny rękopis „Lam-naceach“, zdobny w pstre winiety z liści, który sporządził sobie jego pradziadek i odczytywał

Ryc. 33. Szewuosl.

z niego rokrocznie ten rozdział psalmów w święto Roszhaszana. Podkreśla zarazem, że dziadek był uczonym, który życie swe poświęcił studjum talmudu i dnia, a często i noce spędzał nad foljantami ksiąg świętych. W wolnej chwili i w przystępie odpowiedniego nastroju wykonał i ozdobił ten rękopis. Fakt cytowany nie jest odosobnionym wypadkiem.

Mizrachy wycinała przeważnie młodzież¹⁾, spędzająca dnie, a czasem nocę nad zgłębianiem ksiąg świętych, czasem także

¹⁾ Opowiadał mi pewien staruszek, że po swych zaręczynach — a zaręczył się bardzo młodo — wykończył bardzo piękny mizrach i posłał swemu teściowi. Ten oddał go do domu modlitwy, jako dar przyszłego zięcia i tam też po dzień dzisiejszy ma się znajdować (w Ostrowcu). — W Ustrzykach dolnych spotkałam w mieszkaniu pewnych starszych ludzi mizrach — którego

ludzie starsi. Szewuosłach sporządzały dzieci i młodzież w chederze, także belfrzy i mełamedzi. Chorągiewki przygotowywali przed świętami belfrzy i odnosili do domów swych elewów, za co otrzymywali pewne wynagrodzenie w formie świętecznego.

Ryc. 34. Szewuosł.

Technika wycinanki była bardzo prosta. Wzór rysowano na papierze, potem podkładano deszczułkę i wycinano ostrym nożem.

Dziś wycinanka prawie zupełnie zanikła. Jeśli spotykamy ją gdzieś jeszcze, to są to przeważnie rzeczy stare, sporządzone przed laty¹⁾. Tu, gdzie jeszcze dziś istnieje zwyczaj zawieszania mizrachów, czy innych wycinanek,

postępują one, służą one, które w oczach ludu są nawet ładniejsze, bo skupiają mnóstwo malowideł, nie wymagają pracy i tanio nabywać je można. Młodzież dziś wycinanką już się prawie zupełnie nie zajmuje, pamiętają ją jeszcze starzy, którzy chętnie wspominają dawne, dobre czasy, kiedy to wycinało się rozmaite wzory, bo „oczy były jeszcze zdrowe i lekka była głowa“.

Spis rycin.

19. Mizrach. — Wymiary: 36 × 28 cm. — Wykonany przed 54 laty w Podbużu pow. drohobycki. Tło czarne, wzór wycinany z białego papieru, częściowo podmalowany prymitywnie wodnymi farbami. Własność prywatna P. L. Schutzmana we Lwowie.

motywem są tylko ptaki i kwiaty, — a który właściciele mieszkania bardzo cenią, bo otrzymała go przed laty pani domu w darze od narzeczonego. Prawdopodobnie więc zwyczaj ten był rozpowszechniony.

¹⁾ B. W. Segel w artykule swym „Reiselech und Fahnen der galizischen Juden“ (Globus t. 61, str. 235. nr. 15) pisze już w r. 1892, że wycinanka zanika i że „przed 10-ciu laty jeszcze wszystkie okna na Szewuoth nią zdobiono“.

20. Mizrach. — Wymiary: 68×51 cm. — Wykonany we Wieliczce. Tło czarne, wycinanka silnie pomalowana. Ze zbiorów własnych.

21. Mizrach-Sziwis'i. — Wymiary: 44×35 cm. — Wykonany we Wieliczce. Tło czarne, wzór silnie pomalowany. Pod świecznikiem napis: „Menorat-hazahaw“ — „złoty świecznik“, na dzbanuszkach: „Szemen lamaor“ — „oliwa do świecenia“. (Wiadomo, że w świątyni znajdowała się menora i dzbanuszki z oliwą). Ze zbiorów własnych.

22. Mizrach. — Wymiary: 41×33 cm. — Wykonany w Ustrzykach dolnych pow. Lisko. Tło jasno niebieskie, wycinanka z białego papieru. Własność prywatna w Ustrzykach.

23. Mizrach. — Wymiary: 64×48 cm. — Wykonany w Żółkwi. Tło ciemno-niebieskie, wycinanka biała. Ze zbiorów własnych.

24. Mizrach-Sziwis'i. — Wymiary około 50×40 cm. — Wykonany w Krakowie, znajduje się w jednej z bożnic krakowskich w tzw. „Hojche-Szil“.

25. Rojzałe. — Wymiary: średnica 13 cm. — Znajduje się w teczce p. n.: „Wycinanka żyd. z Uhnowa, Witkowa nowego i Toustego“ (bez szczegółowego uwzględnienia miejscowości) w Zbiorach Muzeum Przemysłowego we Lwowie.

26. Szewuośl. — Wymiary 24×16 cm. — Wykonane w Żółkwi. Ze zbiorów własnych,

27. Szewuośl. — Wymiary 19×11 cm. — Wykonane w Żółkwi. Ze zbiorów własnych.

28. Szewuośl. — Wymiary $10 \times 7\frac{1}{2}$ cm. — Z teczki p. n.: „Wycinanka żyd. z Uhnowa, Witkowa nowego i Toustego“. Ze zbiorów Muzeum Przemysł. we Lwowie.

29. Szewuośl. — Wymiary 21×17 cm. — Z Uhnowa. Ze zbiorów Muzeum Przemysł. we Lwowie.

30—34 włącznie. Szewuoślach. — Wymiary 21×17 cm. Z teczki p. n.: „Wycinanka żyd. z Uhnowa, Witkowa nowego i Toustego“. Ze zbiorów Muzeum Przemysł. we Lwowie.

INHALTSANGABE.

Die Papierschnitzerei war einst beim jüdischen Volke in Polen sehr verbreitet. Die Papierschnitte weisen verschiedenartigste Formen auf, sprechen vom Kunstsinn des Volkes und verdienen unzweifelhaft eine gebührende Stellung in der jüdischen Volkskunde.

Die Motive dieser Papierschnitte sind zahlreich. Als Hauptmotiv begegnen wir meistens in der Mitte die Menorah oder die Tafeln mit den 10-Geboten, eventuell die Thorarollen. Darüber oft eine Krone oder Davidschild. Ringsherum gruppieren sich erst Tier- Pflanzen-, seltener auch geometrische Motive. Tiermotive gehören meist auch zur Inhaltsillustration. Sehr oft begegnen wir dem Löwen, Hirsch und Adler, die wir symbolisch deuten

können, da sie auch im jüdischen Schrifttum oft erwähnt werden. Ein beliebtes Motiv sind verschiedenartigste Vögel, auch verschiedene Blumen, die manchmal das alte Motiv des Lebensbaumes bilden. Auf manchen Papierschnitten sehen wir die Sinnbilder der zwölf jüdischen Stämme, oder die Zeichen des Tierkreises.

Die schönste und bedeutendste Form der Papierschnitte ist der Misrach, der an der Ostwand der Privat- oder Bethäuser angebracht wird. Er ist fast immer eingerahmt, meistens unter Glas. Charakteristisch sind die Aufschriften, denen wir fast immer auf den Misrachs begegnen. Sie enthalten verschiedene Sentenzen, dem alten jüdischen Schrifttum entnommen. Die Misrachs sind aus weissem Papier gefertigt, oft mit Farben bemalt.

Den zweiten Typus bilden die Schewuoslech und Reisalech, die zu Schewuoth (Pfingsten) an den Fensterscheiben angeklebt wurden. Sie weisen schon eine bedeutend kleinere Form auf, weil sie den kleinen Fensterscheiben angepasst werden mussten. Die Benennung: Schewuoslech und Reisalech, bedeutet eigentlich dasselbe. Mit Reisalech wurde jedoch vorwiegend die runde, mit Schewuoslech die viereckige Form dieser Schnitzerei bezeichnet. Ausser den oben erwähnten typischen Motiven finden wir hier eine besondere Gruppe der Schewuoslech, deren Motiv Soldatenfiguren bilden. Dieses Motiv entsprach wahrscheinlich der Phantasie der Chederschüler und deswegen hat es sich so verbreitet. Die Schewuoslech wurden auch, wie die Misrachs, aus weissem Papier gefertigt, jedoch fast nie bemalt.

Als dritte, sehr verbreitete Form, dürfen wir die Simchat-Thora-Fähnchen betrachten, die für Kinder aus farbigem Papier gefertigt werden. Während der „Hakafoth-Feier“ nehmen im Rundgang mit den Thorarollen auch die Kleinen Anteil und schreiten stolz mit ihren Fähnchen, an deren Spitze eine brennende Kerze in einem Apfel oder Kartoffel angebracht wird. Diese Fähnchen sollen die Wappen der jüdischen Stämme darstellen und tragen auch entsprechende Aufschriften. Auch die Motive sind vorwiegend dem Freudenfeste der Thora und den Schilden der Stämme angepasst.

Ausser in diesen drei Grundformen kommen die Papierschnitte auch gelegentlich vor. Es gibt verschiedene Gelegenheits tafeln mit Aufschriften, die mit Papierschnitten verziert wurden. So die Sephirat ha-Omer-Tafeln, Todesjahrzeitentafeln, Mischechnechnas-adar's, Uszpisin etc. Die Verzierungen der Laubhütte könnte man auch als eine Art Papierschnitzerei betrachten ebenso die Laternen mit Aufschriften, die für die Todesjahrzeiten grosser Männer, vorwiegend der Wunderrabbis, zur Illumination der Bethäuser gefertigt wurden.

Die Technik der Papierschnitte war einfach. Man zeichnete auf Papier das Muster, legte es auf ein Brett und schnitzte mit einem scharfen Messer.

Heute sind diese Papierschnitzereien fast vollständig verschwunden. Sie werden durch billige Drucksachen ersetzt. Die alten Papierschnitte kennen noch hie und da wenige, fast immer alte Leute, die in ihrer Jugend eigenhändig solche Sachen gefertigt haben. Wenn wir schöne Papierschnitte noch irgendwo auffinden, so sind es vorwiegend alte Sachen, die sich bis heute erhalten haben.
